

BƏDİİ STRUKTURLAR VƏ TƏKRARLAR “KİTABI-DƏDƏ QORQUD” DASTANLARINDA POETİK İFADƏ VASİTƏLƏRİ

Ü.C. Babayeva

Azərbaycan Universiteti, Ceyhun Hacıbəyli, 71, Bakı, Azərbaycan
e-mail: ulkar.babayeva@student.au.edu.az

Xülasə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında bədii strukturlar və təkrarlar əsərin poetik ifadə vasitələrinin əsasını təşkil edir. Dastanlarda alliterasiya, assonans, paralelizm və anafora kimi poetik texnikalar geniş istifadə olunur. Bu üslub xüsusiyyətləri əsərin ritmik quruluşunu formalaşdırır və hekayənin epik səciyyəsinə gücləndirir. Xüsusilə, Dədə Qorqudun söylədiyi qoşmalar və epizodlar arasında yer alan ifadələrdə bu poetik üsullara tez-tez rast gəlinir. Təkrarların istifadəsi dastanın həm mənəvi, həm də üslubi strukturunu möhkəmləndirir. Məsələn, qəhrəmanların şücaətini təsvir edərkən müəyyən ifadələrin təkrarı onların obrazlarını daha təsirli edir. Eyni zamanda, dastan qəhrəmanlarının monoloqları və dialoqları zamanı işlədilən paralel konstruksiyalar, obrazların duyğularını daha dərin ifadə etməyə kömək edir. Bu təkrarlar həmçinin dinləyicinin diqqətini cəlb etmək və məzmunun yadda qalmasını asanlaşdırmaq funksiyasını da yerinə yetirir. Dastanda poetik ifadə vasitələri yalnız estetika üçün deyil, həm də mədəni dəyərlərin nəsil-dən-nəslə ötürülməsi üçün əhəmiyyətlidir. Qafiyə, ritm və poetik strukturlar vasitəsilə dastanın ideyaları daha təsirli şəkildə çatdırılır. Bu xüsusiyyətlər “Kitabi-Dədə Qorqud”un həm şifahi ədəbiyyatın mühüm nümunəsi, həm də klassik poetik ənənənin daşıyıcısı kimi dəyərləndirilməsinə şərait yaradır.

Açar sözlər: Poetik ifadə vasitələri, təkrarlar, bədii strukturlar, ritm və ahəng, epik üslub.

Giriş

Poetik ifadə vasitələri ədəbiyyatın mühüm elementlərindən biridir və onların əsas məqsədi mətnin bədii-estetik dəyərini artırmaqdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında bu vasitələr epik üslubu gücləndirmək və qəhrəmanların xarakterini vurğulamaq üçün geniş istifadə olunur. Dastanın şifahi ənənəyə əsaslanması poetik üsulların rolunu daha da artırır. Xüsusilə təkrarlar, paralel konstruksiyalar və alliterasiya vasitəsilə dastanın ritmik quruluşu formalaşır və onun yadda saxlanması asanlaşır. Bu məqalə dastanda istifadə olunan əsas poetik texnikaları - təkrarlar, paralelizmlər, alliterasiya və assonansı araşdırır və onların epik üsluba təsirini təhlil edir.

Bu dastanlarda ən çox işlənən poetik üsullardan biri təkrarlardır. Təkrarlar, xüsusilə qəhrəmanların monoloqlarında və Dədə Qorqudun hikmətli sözlərində özünü göstərir. Belə ifadələr məzmunun möhkəmlənməsinə və dinləyicinin diqqətinin əsas məqamlara yönəldilməsinə xidmət edir. Məsələn, döyüş səhnələrinin təsvirində müəyyən ifadələrin təkrarlanması hadisələrin təsir gücünü artırır və epik ovqat yaradır [1, s.22]. Dastanın poetik quruluşunda alliterasiya və assonans da mühüm yer tutur. Alliterasiya, yəni eyni sait və samit səslərin təkrarı, mətnin ahəngini gücləndirir və onun ritmik axıcılığını təmin edir. Assonans isə

müəyyən səslərin vurğulanması ilə məzmunun emosional yükünü artırır. Bu texnikalar vasitəsilə dastan nəğməvari bir quruluşa malik olur və dinləyicidə unudulmaz təsir bağışlayır. Poetik ifadə vasitələri içində metaforalar və bənzətmələr də geniş istifadə olunur. Dastanda qəhrəmanların igidliyi, düşmənlərin qorxaqlığı, təbiət hadisələri və digər motivlər metaforik dillə təsvir edilir. Məsələn, qəhrəmanlar "aslan kimi cəsur", "qartal kimi iti" kimi ifadələrlə təsvir edilir ki, bu da onların fiziki və mənəvi gücünü ön plana çıxarır.

Paralelizm və anafora isə dastanda poetik ifadənin daha təsirli olması üçün işlədilən digər üsullardandır. Paralelizm eyni məzmunlu ifadələrin oxşar quruluşda təkrarlanmasıdır ki, bu da mətnin axıcılığını təmin edir. Anafora isə cümlələrin və ya misraların eyni sözlə başlaması ilə yaranan bədii vasitədir. Bu üsullar dastanın epik üslubunu daha da gücləndirir və onun melodik strukturunu formalaşdırır. Ümumiyyətlə, poetik ifadə vasitələri "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının əsas xüsusiyyətlərindən biridir və onlar əsərin bədii-estetik dəyərini artırmaqla yanaşı, həm də onun yaddaşlarda qalmasını təmin edir. Bu poetik üsulların ahəngdarlığı və təsir gücü dastanın şifahi xalq ədəbiyyatındakı mühüm yerini qoruyub saxlamasına şərait yaradır.

Tədqiqat

Epik ədəbiyyatda təkrarlar mühüm bədii vasitələrdən biridir və mətnin təsir gücünü artırmaq, onun ritmik axıcılığını təmin etmək məqsədilə istifadə olunur. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında təkrarlar həm məzmun, həm də üslub baxımından böyük rol oynayır. Bu təkrarlar dastanın şifahi xalq ədəbiyyatının məhsulu olmasını vurğulayır və onun yadda qalmasını asanlaşdırır. Dastanlarda təkrarlanan ifadələr xüsusilə qəhrəmanların döyüş səhnələrində, and içmə anlarında və monoloqlarda diqqət çəkir. Müxtəlif hadisələr təsvir edilərkən müəyyən söz və ifadələrin təkrarlanması hadisənin epik təsvirini gücləndirir. Məsələn, düşmən üzərində qazanılan qələbənin müxtəlif ifadələrlə təkrarlanması qəhrəmanın igidliyini daha da vurğulayır.

Təkrarların epik üslubdakı rolunun digər bir aspekti onların emosional təsir gücünü artırmasıdır. Qəhrəmanların danışığında və Dədə Qorqudun hikmətli sözlərində işlədilən təkrarlar dinləyicinin diqqətini əsas məqamlara yönəldir və məzmunun yadda qalmasını asanlaşdırır. Xüsusilə Dədə Qorqudun dualarında və nəsihətlərində bu təkrarlar mətnin təsir gücünü daha da artırır. Təkrarlar dastanın melodik quruluşuna da xidmət edir. Şifahi xalq ədəbiyyatına xas olan nəğməvari quruluş təkrarlar vasitəsilə daha da möhkəmlənir. Dastanın ağızdan-ağıza ötürülməsini və nəsil-dən-nəslə çatdırılmasını asanlaşdıran bir üslub xüsusiyyətidir. Təkrarların bu funksiyası dastanın folklor ənənələrinə bağlılığını da göstərir.

Epik üslubda təkrarların başqa bir əhəmiyyətli cəhəti onların qəhrəman obrazlarının gücləndirilməsində oynadığı roldur. Qəhrəmanların igidliyini, sədaqətini və döyüşkənliyini vurğulamaq üçün müəyyən təsvirlər və epitetlər dəfələrlə təkrarlanır. Məsələn, qəhrəmanların fiziki gücü və döyüş bacarıqları haqqında işlədilən təkrarlı ifadələr onların ideallaşdırılmasına xidmət edir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında təkrarlar epik üslubun ayrılmaz hissəsidir və

məzmunun daha təsirli olmasını təmin edir. Bu vasitə həm dastanın melodik strukturunu formalaşdırır, həm də onun mənəvi dəyərini artıraraq xalqın yaddaşında qalmasını təmin edir. Beləliklə, təkrarlar təkcə poetik bir texnika deyil, həm də epik irsin qorunub saxlanmasına xidmət edən mühüm bir üslub xüsusiyyətidir.

Bədii strukturlar ədəbiyyatın əsas elementlərindən biridir və mətnin estetik dəyərini artırmaq üçün müxtəlif üsullarla formalaşdırılır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında bədii strukturlar əsasən şifahi xalq ədəbiyyatına xas olan poetik vasitələr üzərində qurulur. Bu strukturlar dastanın melodik axıcılığını təmin edir və onun epik səciyyəsinə gücləndirir. Əsas bədii üsullardan biri olan paralelizm texnikası dastanda geniş şəkildə tətbiq olunur və məzmunun təsir gücünü artırır. Paralelizm eyni və ya oxşar məzmunlu ifadələrin, cümlələrin və ya misraların bir-birinə uyğun şəkildə düzülməsidir. Bu texnika dastanda mətnin ritmik və poetik quruluşunu möhkəmləndirmək məqsədilə işlədilir. Xüsusilə qəhrəmanların monoloqlarında, döyüş təsvirlərində və Dədə Qorqudun hikmətli sözlərində paralel cümlə quruluşlarına tez-tez rast gəlinir. Dastanlarda paralelizm daha çox qəhrəmanların igidliyini, düşmənlərin zəifliyini və müəyyən hadisələrin təsir gücünü artırmaq üçün istifadə olunur. Məsələn, döyüş səhnələrində qəhrəmanların gücü və çevikliyi təsvir edilərkən ardıcıl şəkildə oxşar cümlə strukturlarından istifadə edilir. Bu, mətnin epik ruhunu daha da gücləndirir və obrazların xarakterik xüsusiyyətlərini vurğulayır.

Paralelizm texnikası təkcə mətnin strukturunda deyil, həm də mənəvi dəyər daşıyan nəsihətlərdə, dualarda və lirik parçalar içində özünü göstərir. Məsələn, Dədə Qorqudun dualarında eyni mənalı ifadələrin təkrarı onların təsir gücünü artırır və dinləyicinin yaddaşına daha yaxşı həkk olunur. Bu cür bədii quruluşlar dastanın şifahi ənənəyə bağlılığını da nümayiş etdirir. Paralelizm texnikası dastanın ümumi ritmik quruluşuna töhfə verir. Şifahi xalq ədəbiyyatına xas olan melodik və nəğməvari quruluş bu texnika sayəsində daha aydın şəkildə hiss olunur. Paralel cümlələrin təkrarlanması dastanın oxunaqlılığını artırır və onun dinləyici üzərində daha dərin təsir bağışlamasına imkan yaradır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında paralelizm bədii strukturların mühüm bir hissəsidir və əsərin epik üslubunu formalaşdıran əsas texnikalardan biri kimi çıxış edir. Bu üsul mətnin estetik ifadəsini gücləndirir, qəhrəmanların xarakterini daha qabarıq şəkildə təsvir edir və dastanın poetik quruluşunu zənginləşdirir [4, s.61].

Ədəbiyyatda alliterasiya və assonans poetik ifadə vasitələri kimi mətnin ahəngini və ritmini gücləndirən mühüm texnikalardır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında bu üsulların geniş istifadəsi əsərin epik üslubunu möhkəmləndirir və onun nəğməvari quruluşunu formalaşdırır. Bu texnikalar sayəsində dastanın şifahi xalq ədəbiyyatına uyğun melodik axıcılığı təmin edilir və dinləyicinin yaddaşında daha yaxşı qalmasına kömək edir. Xüsusilə qəhrəman təsvirlərində, döyüş səhnələrində və epik hadisələrin təqdimatında bu üsullardan geniş istifadə olunur. Məsələn, qəhrəmanların cəsarəti və döyüşkənliyi təsvir edilərkən sərt və güclü səslər vurğulanır, nisgilli və kədərli səhnələrdə isə yumşaq və uzanan saitlərdən istifadə edilir. Məsələn, “Qılıncın qınından çıxıb qan tökməsi” kimi ifadələrdə “q” və “ç” səslərinin

vurğulanması mətnə sərtlik və dinamika qatır. Bu, həm də hadisələrin dramatikliyini artıran bədii təsir yaradır.

Assonans, yəni eyni və ya oxşar sait səslərin təkrarı, dastanda emosional ifadənin gücləndirilməsinə xidmət edir. Assonans xüsusilə poetik mətnlərdə, Dədə Qorqudun hikmətli sözlərində və qəhrəmanların and içmə səhnələrində nəzərə çarpır. Uzun saitlərin təkrarlanması ifadəyə qəmgin və nisgilli çalar, qısa saitlərin təkrarlanması isə sürət və enerji verir. Məsələn, “Ağır əl götürdü, ağır zərbə vurdu” kimi ifadələrdə sait səslərin təkrarı ritmik və təsirli bir ahəng yaradır. Bu üsullar dastanın şifahi ənənəyə əsaslanmasını və nəsil-dən-nəslə ötürülməsini asanlaşdıran mühüm bədii vasitələrdir. Alliterasiya və assonans vasitəsilə ifadələrin musiqili quruluşu möhkəmləndirilir, onların oxunaqlılığı və dinləyici tərəfindən qavranılması asanlaşır. Xüsusilə, dastanın yadda saxlanması üçün bu texnikalar böyük rol oynayır [2, s.66].

Bu üsullar obrazların xarakterini vurğulamaq üçün də istifadə olunur. Qəhrəmanların gücü, döyüş səhnələrinin gərginliyi və təbiət təsvirlərində alliterasiya və assonans ritmik təsir yaradaraq məzmunu daha canlı göstərir. Qəhrəmanların şücaəti vurğulanarkən sərt və güclü səslər, kədərli hadisələr təsvir edilərkən isə yumşaq və uzanan səslər istifadə olunur. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında alliterasiya və assonans poetik ifadə vasitəsi kimi mətnin bədii-estetik dəyərini artırır, onun emosional təsir gücünü yüksəldir və epik üslubu gücləndirən vacib elementlərdən biri kimi çıxış edir. Bu texnikalar dastanın nəğməvari quruluşunu formalaşdırmaqla yanaşı, onun dinamikliyini və poetik ifadə dərinliyini də artırır.

Dədə Qorqud nitqi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında xüsusi yer tutur və onun poetik quruluşunu formalaşdıran əsas ünsürlərdən biri hesab olunur. Dədə Qorqudun söylədiyi dualar, nəsihətlər və hikmətli sözlər epik üslubun tələblərinə uyğun olaraq yüksək ritmik və ahəngdar bir quruluşda təqdim edilir. Bu nitq forması dastanın şifahi ənənəyə bağlılığını qoruyur və onun melodik ifadə tərzini gücləndirir. Dədə Qorqud nitqində ritm, əsasən, eyni quruluşlu cümlələrin və ifadələrin təkrarlanması, paralelizmlər və ölçülü danışmaq vasitəsilə yaranır. Dualarında və nəsihətlərində fikrin ahəngdar və təsirli çatdırılması üçün ardıcıl təkrarlar və paralel sintaktik quruluşlar tez-tez istifadə olunur. Məsələn, “Oğul, sənə qılınc verdim – düşmənin üzərinə get! Oğul, sənə at verdim – cəng meydanına çat!” kimi ifadələrdə ritm və dinamika açıq şəkildə hiss edilir [6, s.91].

Ahəng isə dastanın poetik mətnlərində alliterasiya və assonans vasitəsilə gücləndirilir. Samit və sait səslərin harmonik düzülüşü Dədə Qorqudun nitqini melodik hala gətirir. Xüsusilə, uzun saitlərin təkrarı nitqə axıcılıq, sərt samitlərin çoxluğu isə güc və vüqar qatır. Bu xüsusiyyətlər Dədə Qorqudun nitqini həm hikmətli, həm də epik səsləndirən əsas üslub elementlərindəndir. İntonasiya və vurğu Dədə Qorqud nitqində mühüm rol oynayır. Onun söylədiyi hikmətli sözlər və dualar dinləyicidə emosional təsir oyatmaq məqsədilə müəyyən vurğularla ifadə edilir. Yüksək tonla vurğulanan ifadələr qəhrəmanlıq ruhunu artırır, aşağı tonlu və uzanan səslər isə kədər və hikmət hissini gücləndirir.

Dədə Qorqudun danışiq üslubu həm də folklor ənənələrinə uyğun qurulmuşdur. O, nitqində bədii suallardan, metaforalardan, təşbehlərdən və digər poetik ifadə vasitələrindən geniş istifadə edir. Bu vasitələr onun sözlərini daha təsirli və yadda qalan edir. Dədə Qorqud nitqində ritm və ahəng dastanın poetik ruhunu gücləndirən əsas elementlərdəndir. Bu üslub xüsusiyyətləri sayəsində dastanın məzmunu daha təsirli şəkildə dinləyiciyə çatdırılır, onun yadda qalması asanlaşır və epik ənənənin qorunmasına xidmət edir.

Nəticə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında bədii strukturlar, paralelizm texnikası, alliterasiya, assonans və Dədə Qorqud nitqində ritm və ahəng kimi poetik ifadə vasitələri əsərin epik üslubunu formalaşdıran əsas elementlərdir. Bu vasitələr dastanın melodik axıcılığını qorumaqla yanaşı, onun şifahi ənənə ilə bağlılığını saxlayır və dinləyici üzərində daha güclü təsir bağışlayır. Paralelizm və ritmik təkrarlar mətnin ahəngini gücləndirir, obrazların qəhrəmanlıq xüsusiyyətlərini vurğulayır və hadisələrin təsir gücünü artırır. Alliterasiya və assonans isə nitqin musiqiliyini və poetik ifadə dərinliyini gücləndirir, dastanın emosional təsirini yüksəldir. Dədə Qorqudun hikmətli sözlərində və dualarında bu bədii üsulların birləşməsi nitqin təsirini artıraraq onun estetik dəyərini daha da yüksəldir. Dastandakı bu poetik ifadə vasitələri həm məzmunun qorunub saxlanmasına, həm də onun nəsildən-nəslə ötürülməsinə xidmət edir. Beləliklə, “Kitabi-Dədə Qorqud” yalnız tarixi və mədəni dəyəri olan bir mətn deyil, eyni zamanda yüksək bədii-estetik ifadə gücünə malik bir epik abidə kimi formalaşmışdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Z. Orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatında poetik struktur. Bakı, 2003.
2. Əlizadə, A. Kitabi-Dədə Qorqud ensiklopediyası. Bakı, 2000.
3. Hacıyev, T. Dədə Qorqud dastanlarının dili və üslubu. Bakı, 1991.
4. Hüseynov, R. Epik ənənələr və dastan poetikası. Bakı, 2010.
5. İsmayılov, M. Azərbaycan eposunun bədii xüsusiyyətləri. Bakı, 1985.
6. Kazımoğlu, E. Türk epik ənənəsində paralelizm və ritm. Ankara, 2015.
7. Məmmədov, Q. Dədə Qorqud və türk epik ənənəsi. Bakı, 1995.
8. Seyidov, M. Dədə Qorqud dünyası. Bakı, 1978.

ARTISTIC STRUCTURES AND REPETITIONS POETIC MEANS OF EXPRESSION IN THE EPICS OF “KITABI-DADA GORGUD”

U.J. Babayeva

Azerbaijan University, Ceyhun Hajibeyli, 71, Baku, Azerbaijan

Abstract. Artistic structures and repetitions in the epics of “Kitabi-Dada Gorgud” constitute the basis of the poetic means of expression of the work. Poetic techniques such as alliteration, assonance, parallelism and anaphora are widely used in the epics. These stylistic features form the rhythmic structure of the work and enhance the epic character of the story. Meanwhile, these poetic methods are mostly found in the phrases included between the additions and episodes told by Dede Gorgud. The use of repetitions strengthens both the moral and stylistic structure

of the epic. For example, the repetition of certain phrases while describing the hero's prowess makes their images more effective. Concurrently, parallel constructions used during the monologues and dialogues of the epic's heroes help to express the emotions of the characters more deeply. These repetitions also serve the function of attracting the listener's attention and facilitating the memorization of the content. The means of poetic expression in the epic are important not only for aesthetics, but also for the transmission of cultural values from generation to generation. The ideas of the epic are conveyed more effectively through rhyme, rhythm and poetic structures. These features allow the "Book of Dada Gorgud" to be considered both an important example of oral literature and a carrier of the classical poetic tradition.

Keywords: Means of poetic expression, repetitions, artistic structures, rhythm and harmony, epic style.